

УДК 821.112.5.09:314.15(64)(045)
DOI: 10.32589/2411-3883.21.2024.321308

Ольга Петренко

асистент кафедри германської філології та перекладу
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0009-0009-2590-8078>
petrenkoolha@knu.ua

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОГО ДОСВІДУ МАРОККАНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОМАНІ ХАФІДА БУАЗЗИ “ПАРАВІЙОН” (2003)

Анотація. Стаття покликана визначити особливості художнього осмислення міграційного досвіду марокканської діаспори в сучасних Нідерландах на прикладі роману “Паравійон” Хафіда Буаззи, який у просторі літератури звертається до так званого “мусульмансько-нідерландського питання” (“Muslim-Dutch question”). Хафід Буазза – нідерландський письменник марокканського походження. У збірці оповідань “Стопи Абдоли” і романі “Паравійон” він досліджує теми міграції, ідентичності та міжкультурної взаємодії. У романі “Паравійон” автор змодельював алегоричний світ Морей, яка символізує традиційний мусульманський світ, та Паравійону – сучасних Нідерландів. Втілюючи дихотомію “свій” / “чужий”, ці два простори представлені відмінними системами соціальних норм, гендерних ролей, тощо. Роман звертається до проблеми асиміляції та культурного шоку, демонструючи неможливість повної інтеграції через ментальні бар’єри та упередженість. Головні герої роману перебувають у складній ситуації вибору між бажанням адаптуватися до нового суспільства та зберегти свою відпочаткову ідентичність. Автор акцентує увагу на процесі взаємного “зінакшування” через стереотипізацію і екзотифікацію, що стає на заваді взаєморозумінню мігрантів та автохтонів. Центральною є ідея непереборності культурних кордонів, яка ускладнює процес формування гібридної ідентичності. Хафід Буазза переконливо демонструє те, як мігранти змінюються під впливом нового середовища, але водночас привносять власні культурні цінності, в такий спосіб трансформуючи нідерландське суспільство.

Ключові слова: нідерландська література, еміграційна література, категорія Іншого, ідентичнісні студії, письмо про себе, роман.

Olha Petrenko

Assistant Professor at the Department of Germanic Philology and Translation,
Educational and Scientific Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
<https://orcid.org/0009-0009-2590-8078>
petrenkoolha@knu.ua

REFLECTING ON THE MIGRATION EXPERIENCE OF THE MOROCCAN DIASPORA IN HAFID BOUAZZA’S NOVEL, PARAVION (2003)

Abstract. The article aims to explore the fictional rendering of the migration experience of the Moroccan diaspora in the Netherlands through the analysis of Hafid Bouazza’s novel, *Paravion*. The study highlights the “Muslim-Dutch question” and the complex issues of cultural identity. Hafid Bouazza is a Dutch writer of Moroccan origin. In the collection of short stories *Abdullah’s Feet* and in the novel *Paravion*, the author explores the themes of migration, identity, and cultural interaction. In the novel, Hafid Bouazza creates an allegorical world where *Morea* symbolizes the traditional Muslim world, and *Paravion* represents the Netherlands. These spaces are juxtaposed through the dichotomy of “self” and “other” which is reflected in the descriptions of landscapes, gender roles, social norms, and mutual perceptions. The novel addresses themes of assimilation and cultural shock, suggesting the impossibility of full integration due to social constructs and stereotypes. The main characters find themselves in conflict between the desire to adapt to a new society and the need to preserve their original identity. The author emphasizes the process of mutual “othering” through stereotyping and exoticization, which hinders reciprocal understanding. The central idea is the insurmountability of cultural boundaries, which complicates the construction of hybrid identity. Hafid Bouazza skilfully demonstrates how migrants change under the influence of their new environment while simultaneously bringing their own cultural values, which transform the host society. The study also emphasizes the role of literature as an efficient medium in fostering intercultural understanding and shaping public discussions.

Keywords: Dutch literature, migrant literature, the category of Other, identity studies, self-writing, novel.

Вступ. Від початку існування “мусульмансько-нідерландського питання”, яке ввійшло в нідерландський суспільний дискурс у 90-тих роках минулого століття, автори-алохтони, осмислюючи у просторі літератури власний міграційний досвід, намагаються дати відповідь на питання щодо ролі вихідців із мусульманського світу у нідерландському суспільстві та різних аспектів їхньої повноцільної асиміляції.

Починаючи з 2000-х років у Нідерландах зростає зацікавленість творами авторів-алохтонів. Це пояснюємо суспільно-політичними подіями, інтересом “автохтонного населення” Нідерландів до нових громадян та їхнього бачення цих подій. Влада зініціювала політику стимулювання культурного самовираження мігрантів, а це своєю чергою сприяло появі у літературному ландшафті Нідерландів нових інших імен. Політика була спрямована на заохочення “літературних виявів міжкультурної взаємодії”, видання творів алохтонних авторів з думкою про те, що такі кроки “стимулюватимуть участь мігрантів у культурному житті нідерландського суспільства”. Частково завдяки цій політиці видавництва та літературні фестивалі починають звертати більше уваги на літературу мігрантів, і власне тоді ж емігрантська література набуває неабиякої популярності. Показовим у цьому контексті є курйоз із успіхом книги Юсуфа ель Халяля із назвою “Чоловік у пошуках жінки, яка зробить його щасливим” (“Man zoekt vrouw om hem gelukkig te maken”). Вона була представлена як твір автора марокканського походження, але згодом виявилось, що є продуктом колективної праці кількох маловідомих нідерландських авторів. Це викликало ажіотаж та неабияку увагу до мусульмансько-нідерландської теми (Moenandar, 2014).

Слід зазначити, що саме на 2000-і роки припадає найбільш плідний період творчості ключових письменників, які представляють “мусульмансько-нідерландську” проблематику в нідерландській літературі, а саме Кадера Абдоли, Абделькадера Беналі, Роберта Анкера та Хафіда Буаззи. При цьому всі чотири автори у більшості своїх художніх творів осмислюють власний міграційний досвід.

У фокусі цієї розвідки – роман “Паравійон” Хафіда Буаззи, нідерландського письменника марокканського походження. Його аналіз дає змогу поглибити розуміння художнього

осмислення “мусульмансько-нідерландської” взаємодії та способів формування культурної ідентичності мігрантів – вихідців із країн мусульманського світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що Хафід Буазза належить до когорти найбільш знаних нідерландських письменників мусульманського походження, а його ім'я пов'язують з нідерландською емігрантською літературою як на теренах Нідерландів, так і за межами країни, літературознавчих праць, присвячених творчому доробку письменника, вкрай мало. В українському літературознавстві такі розвідки відсутні взагалі, як зрештою і ті, які б зверталися до нідерландської еміграційної літератури. У західному літературознавстві найбільш ґрунтовними вважаємо працю професорки Університету Шеффільда Генріет Лауверсе “Бездомні розваги. Про літературну творчість Хафіда Буаззи” (“Homeless Entertainment. On Hafid Bouazza's Literary Writing”) та розвідку професора Болонського університету Марко Прандоні “Таксист та візник: контакти та конфронтації культурних ідентичностей у текстах Абделькадера Беналі та Хафіда Буаззи” (“De taxichauffeur en de karrenman: contacten en confrontaties van culturele identiteiten in het werk van Abdelkader Benali en Hafid Bouazza”).

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження є авторитетна у нідерландському літературознавстві, яке вивчає еміграційну літературу, монографія “Викривлені прикордоння: знайомство з мусульманами в нідерландській літературі та публічному просторі” (“Depraved Borderlands: Encounters With Muslims in Dutch Literature and the Public Space”) С'юдра-Єруна Муандара – викладача Університету Гронінгена, фахівця з теорії літератури, літературної критики та культурних студій. Вона презентує детальну аналітику культурно-історичного контексту еміграційної літератури у Нідерландах, окреслює політичні чинники, які вплинули на формування окремих когорт авторів-алохтонів на різних етапах. Особливу увагу дослідник приділяє так званому “мусульмансько-нідерландському питанню”, звертаючись до доробку та творчої еволюції Кадера Абдоли, Абделькадера Беналі, Хафіда Буаззи та Роберта Анкера – письменників, для яких матеріалом для художнього моделювання став власний міграційний досвід.

Для аналізу літературного контексту, що постав унаслідок активних міграційних процесів у Нідерландах, залучаємо працю Лісбет Мінаард “Нові німці, нові нідерландці: літературні інтервенції” (“New Germans, New Dutch: Literary Interventions”). У ній фахівчиня з постколоніальних, міжкультурних та міграційних студій Лейденського університету досліджує феномен мультикультуралізму Німеччини та Нідерландів, представляє у відповідній перспективі літературознавчий аналіз творів турецько-німецьких та мароккансько-нідерландських письменників.

Мета статті. Стаття покликана дослідити особливості художнього осмислення міграційного досвіду марокканської діаспори в нідерландській літературі, розкривши способи репрезентації культурної ідентичності, міжкультурної взаємодії та соціальних викликів на прикладі роману Хафіда Буаззи “Паравійон”. Для досягнення мети виокремлено такі **завдання**: 1) проаналізувати історичний контекст міграційних процесів у Нідерландах, звернувшись до історії виникнення “мусульмансько-нідерландського” питання та дослідивши значення терміну “алохтон”; 2) окреслити характерні риси створеної авторами-алохтонами нідерландської еміграційної літератури; 3) прослідкувати художнє втілення опозиції “свій” / “чужий” у романі “Паравійон” Хафіда Буаззи; 4) узагальнити особливості художнього втілення зображеного у романі міграційного досвіду марокканців.

Методи дослідження. Об’єкт дослідження, мета і завдання розвідки зумовили використання історичного методу (вивчення історичного контексту міграційних процесів у Нідерландах), герменевтичного методу (інтерпретація й осмислення текстового матеріалу), біографічного методу (виявлення зв’язку між написаним Хафідом Буаззою текстом та біографією автора). Теоретичним опертям аналітики роману є також ідеї Едварда Саїда (“Орієнталізм”) та Гомі Бабгі (феномен гібридної ідентичності).

Виклад основного матеріалу. “Чистокровних нідерландців не існує” (“The Dutchman does not exist”) – так украй лаконічно і красномовно висловилася в одному зі своїх публічних виступів королева Нідерландів Максима ще у далеких 2000-них, акцентуючи на багатокультурному бекграунді нідерландців, який, на її думку, розмивав межі нідерландської ідентичності.

За даними Міжнародного Інституту Міграції (International Migration Institute), з 17.81 мільйонів мешканців Нідерландів приблизно 4.83 є мігрантами першої та другої генерацій. При цьому саме вихідці з мусульманських країн (передовсім Туреччини, Марокко й Індонезії) очолюють список десяти найбільших груп алохтонів у Нідерландах.

П’ятнадцятирічний період з 1990 до 2005 року став перехідним в історії Нідерландів, – саме тоді сприйняття вихідців із мусульманських країн змінило свою якість із тимчасової мігрантської кризи на соціально-політичну проблему. Досліджуючи історію та причини міграції вихідців із мусульманських країн до Нідерландів, С’юдр-Єрун Мунандар зазначає, що до 1950-х років міграційні рухи були “пасивними” та поодинокими. На відміну від постколоніального досвіду Великої Британії чи Франції, для Нідерландів не була характерною міграція значної кількості населення колишніх колоній до метрополії. Лише у 1950 році першими мігрантами мусульманського походження стали молукканці, які служили у Королівській армії Нідерландів, а також яванці та індо-пакистанці з Суринаму. Починаючи з 1960-х років причини міграції змінюються – з таких, що пов’язані з колонізаторським минулим Нідерландів, на робочу міграцію, як і назагал бажання кращого життя “десь на Заході”; вони ж є визначальними і донині (Moenandar, 2014).

Якщо до 2000-них років нідерландці намагалися окреслити/обмежити простір для мусульманської діаспори, то така порівняно лояльна політика змінилася на “радикальну недовіру” суспільства до таких мігрантів. Для цього була низка передумов. По-перше, терористичний акт 11 вересня 2001 року в США. По-друге, так званий “інцидент Айші” (“issue of Aisha”) – йдеться про реакцію мусульман на постановку “Незалежним театром” (“Onafhankelijk Toneel”) під керівництвом режисера Герріта Тіммерса опери “Айша та дружини з Медіни” (“Aisja en de vrouwen van Medina”). Виставу було скасовано через протест мусульман, обурених тим, що на сцені зображувалися дружини пророка Мухаммеда. Цей випадок викликав жваві дебати у суспільстві щодо того, чи є загрозою свободі слова в Нідерландах мусульманське населення. Конфлікт щодо ісламу став причиною жорстокого вбивства Мохаммедом Буйєрі режисера

Тео ван Гога. Водночас із приходом до влади партій Піма Фортейна та Герта Віддерса анти-мусульманські, як і загалом антиміграційні гасла стали лунати ще гучніше. Це лише поглибило у країні недовіру та посилило “скептично-обережне” ставлення до ісламу та вихідців із мусульманських країн (Moenandar, 2014).

Звернімося до дефініції поняття “алохтон”. Центральне статистичне бюро Нідерландів (Dutch Central Bureau for Statistics) пропонує таку: “той, хто живе в Нідерландах, але народився за кордоном, або той, в кого принаймні один із батьків народився за кордоном” (“everyone who lives in the Netherlands but was born abroad, or who has at least one parent who was born abroad”). Розрізняють два типи алохтонів – “західні” (Western allochtones) та “не західні” (non-Western allochtones). При цьому, слід зазначити, що за останні десятиліття семантика лексеми “алохтон” модифікувалася: тепер рідко вживається в широкому значенні, натомість стосується переважно людей “не західного походження”. Крім того, дедалі частіше набуває конотації “мусульманин”, що пояснюється найбільшою часткою вихідців із країн Африки та Близького Сходу – себто мігрантів із мусульманських країн – серед автохтонів Нідерландів (Moenandar, 2014).

Протягом багатьох років центральне питання в публічних дискусіях щодо присутності мусульман у Нідерландах залишається незмінним, а саме: “До якої міри мусульмани можуть реалізувати свою релігійну та культурну окремішність з огляду на політику розмаїття?”. Варіантів відповідей на це питання є щонайменше три – від поміркованого до радикального. По-перше, існує думка, що іслам “доповнює” нідерландське суспільство. Іслам розглядається як щось, що має право на існування в Нідерландах без потреби бути адаптованим до норм нідерландського суспільства. По-друге, є думка, що мусульмани мають право жити в Нідерландах, але якщо вже вони приймають для себе таке рішення, то повинні поважати “нідерландські” закони. По-третє, зовсім радикальні критики стверджують, що іслам принципово несумісний з нідерландською культурою і становить велику загрозу для нідерландської ідентичності (Minnaard, 2008).

Окреслений контекст є важливим для розуміння літературно-художнього моделюван-

ня такого контакту. С'юдр-Єрун Муандар на матеріалі романів Кадера Абдоли, Абделькадера Беналі, Хафіда Буаззи та Роберта Анкера виокремлює три спільні риси якості взаємодії мусульман та автохтонних нідерландців: взаємне зінакшування, стереотипізація та екзотифікація Сходу Заходом та навпаки (Moenandar, 2014). Ключові тези Муандара можемо узагальнити таким чином:

1. співіснуючи у суспільному просторі, представники Сходу та Заходу часто редукують одне одного до того стереотипного образу, який мають про культуру одне одного. Стереотипізація Іншого і самого себе є неунікною;

2. процес, у якому Інший перетворюється на сталий образ, – це процес, який заважає бачити один одного як особистість. Зазвичай люди не здатні об'єктивно сприймати щось, що виходить за межі колективної уяви;

3. щоразу, як “мусульманський світ” зустрічається з “немусульманським світом” відбувається радше “зіткнення ілюзій”, аніж “зіткнення цивілізацій” (“Clash of Civilizations” за С. Гантінгтоном);

4. дивитися = уявляти: при зіткненні культур реальність найчастіше не споглядають, а витворюють за допомогою уяви;

5. нідерландці схильні до романтизації мусульманської культури, хибно сприймаючи її винятково як казкову та екзотичну. Натомість мусульмани невинувато визначають нідерландців як націю без правил та табу. Взаємна стереотипізація унеможлиблює пізнання представників іншої культури, навіть якщо вони перебувають в одному суспільному просторі.

Хафід Буазза, якого не стало у квітні 2021 року, сам себе визначав як нідерландський письменник із марокканським корінням. Він народився у 1970 році у Марокко, і коли йому виповнилося сім років, родина Буаззи переїхала до Нідерландів у пошуках кращого життя, а також кращого майбутнього для свого сина.

У доробку Хафіда Буаззи романи, короткі оповідання, поезії, переклади, а також численні журналістські дописи. Про непростий досвід звикання до життя у новій країні він розповідає у декількох своїх творах, але найвідоміший – роман “Паравійон”. Сучасники визначили його як “фантастичний роман про стан душі марокканських іммігрантів у Нідерландах”, “найпереконливіше літературне досягнення письмен-

ника, яке на сьогоднішній день є особливо привабливим дзеркалом для нас [нідерландців]”. Роман вийшов друком у 2003 році й отримав схвальні рецензії, а його автора було номіновано на дві найпрестижніші в нідерландській літературі премії – бельгійську “Золоту Сову” і нідерландську АКО. А сам письменник, який був відвертим атеїстом, критиком ісламу й вирізнявся прямолінійним та незавуальованими висловленнями своїх думок – як у текстах, так і в інтерв’ю з журналістами – отримав титул “Вільнодумця року” від нідерландської асоціації “Вільна думка” (“De Vrije Gedachte”).

Події в романі відбуваються у місті Морея, яке розташувалося у мальовничій долині Акбар, й обертаються навколо родин трьох поколінь Баби Балук: діда, батька та сина. Останній з них залишається один у маленькому хуторі, з якого виїхали всі чоловіки, залишивши своїх дружин. Усі чоловіки виїхали до чарівної країни Паравійон, яка на світанку та на заході видніється фіолетовим маревом десь на горизонті і є мрією всіх мешканців Мореї, бо це саме те місце, де можна відшукати краще життя.

У двох вигаданих просторах читач безпомилково впізнає образи типового марокканського містечка, яке уособлює Морея, та Амстердам, який у романі закодований у назві “Паравійон”: *“Кожного дня в міражі ставало дедалі більше видно Паравійон: сірі куполи старих церков, обвітрені церковні вежі, де дзвони сяють, але мовчать, хоча колись, мабуть, звучали довго й мелодійно. [...] На електричних кабелях трамваїв сиділи горобці, чудові хмари прикрашали лазур і скрізь у цьому блаженному місці дихала густа тінь, зелена відповідь бавовни, що росла в небі”*¹ (тут і далі переклад наш – О. П.) (Bouazza, 2017, 58). Мешканці Мореї виглядають по-особливому: оливкова шкіра, круги довкола очей, вбрані у мантії, поверх яких дзвінки прикраси. Їхні будинки доволі примітивні; піщана підлога, покручені двері, а за дзеркало править черепок. Натомість Паравійон, тобто Амстердам,

постає такою собі зеленою оазою свободи, де збуваються мрії.

Час, в якому розгортається історія, – не конкретизований. Мовиться про те, що чоловіки з села вирушають до Паравійона на літаючих килимах. Натомість листоноша, який вряди годи з’являється у Мореї з листами від чоловіків для їхніх жінок та дітей, має мопед, але без телефону. Цей простір віддалений від осередків модерності, у ньому немає розвитку, час немов застиг. Складається враження, що межі між життям і смертю, розмиті.

Люди з Мореї ідуть до Паравійона і звіттіля передають гроші додому – ті, які вони заробили в новому краї. Баба Балук – батько молодого Баба Балук, який також пішов у Паравійон, гине в дорозі через несправний килим, який викидає його в море, що дуже схоже на відомі історії про човни з біженцями, які не можуть потрапити до Європи.

Морейці подорожують до Паравійона на літаючих килимах, які “Захід” пов’язує з культурою “Сходу”, натомість центральний парк Амстердама, Фонделпарк, стає міфічним садом розваг, повним оголених п’яних жінок, для яких не існує жодних табу. Морейці сприймаються мешканцями Паравійону як неотесані, безграмотні, відсталі й дуже консервативні. Антена до телевізора – це єдиний “пристрій”, з яким обізнані морейці, вони теж мали такий у себе вдома, а єдиним жителем Мореї, який мав транспортний засіб, відмінний від літаючого килима, був поштар, який їздив на старенькому мопеді. Спостерігаючи за сучасним міським транспортом Паравійону, морейці вражені “геніальними машинами”, та все ж сумніваються, чи справді зможуть відмовитись від “копит та дерев’яних коліс”, як у рідній країні. Кумедно описують морейці банкомати: “стіни, що скидають гроші” або “невидиме грошове дерево”.

Художні образи мешканців Мореї та Паравійону, як і самі простори, постають в антитечності характеристик:

1. **ландшафтів:** Морея – місце вічної засухи та темряви, Паравійон – “гра вібруючих ліній, пливучих кольорів та безкінечних каналів”² (Bouazza, 2017, 70); він настільки яскраво освіт-

¹ “Omdat iedereen een siësta hield, zag niemand dat elke middag in de mirage Paravion zichtbaar werd: grijze koepels van oude kerken, verweerde kerktorens waar klokken glansden maar zwegen, hoewel ze ooit lang en welluidend moesten hebben geklonken. [...] Op de elektriciteitskabels van de trams roestten mussen, wonderlijke wolken sierden het azuur en overal in dit zalige oord ademde rijke lommer, een groen antwoord op het katoen dat aan de hemel groeide.”

² “In de mirage werd Paravion geboren, een spel van trillende lijnen en zwemmende kleuren.”

лений, що “зірки гасли у цьому світлі”¹ (Bouazza, 2017, 106);

2. у ставленні до жінок: у Мореї жінка розглядається спільнотою як придаток до чоловіка; вона має цінність лише якщо незаймана і з приданим. Чоловіки глузують з жінки, кажучи, що “з худобою і жінкою завжди можна домовитися”² (Bouazza, 2017, 96). Паравійонські жінки – розкуті, вільну у своєму виборі. Вони є об’єктами мрій і водночас кошмарів чоловіків, бо легко можуть дати відкоша. Жінки більш оголені, що з одного боку морейські чоловіки не схвалюють, але з іншого – це приваблює їх ще більше.

3. у родинних взаєминах: у Мореї унормоване родинне насильство: батьки та вчителі б’ють дітей: “Хтось повинен підрахувати, скільки літрів сліз проливається у дитинстві”³ (Bouazza, 2017, 68). У Паравійоні немає підпорядкування, відсутні ієрархії;

4. у системі виховання: хлопчики та дівчатка в Мореї не обізнані в питаннях статевих відмінностей та сексуальності. Через те, що ця тема є табуованою, вони самі досліджують своє тіло, з підозрою ставляться до потягу до іншої статі, вчать приносити інтимне задоволення десь у закутках садів та пустель, а юні дівчата, вступаючи у шлюб, взагалі не знають, звідки беруться діти, а завагітнівши, стають збентежені змінами свого тіла. Натомість Паравійон зображується як місце, де не існує жодних табу та заборон.

Хафід Буазза використовує кілька характерних художніх прийомів у конструюванні образів обох світів. Найперше це прийом “міражу” та іронічної екзотифікації (Prandoni, 2016). Як Морея, так і Паравійон, описуються як щось дуже бажане, але при цьому недосяжне, бо ж обидві країни не мають чітких кордонів і лише видніються маревом на горизонті, та й не кожному вдається чи то досягнути Паравійону, чи то повернутися згодом у Морею. У романі кордони є не лише фізичними, а й ментальними: персонажі не можуть вийти за межі дихотомії “мусульманин” і “захід” і тому перебувають,

сказати б, у світі оптичних ілюзій, де бачать лише стереотипи, що втілені у тексті через екзотифікацію Паравійону та Мореї – наділення обох світів поширеними стереотипними рисами. Це спосіб для автора постулювати думку про наявність “взаємного зінакшування” (“mutual othering”) алохтонів автохтонами і навпаки шляхом стереотипізації, і вона ж стає на заваді пізнанню одне одного. У романі Хафіда Буаззи кордони, таким чином, всюдисущі. Іншого можна уявити, але ніколи не можна пізнати. Для письменника оптична ілюзія та міраж є не лише художніми прийомами, але й проблемою – “мусульмани” та “нідерландці”, як і будь-які алохтони та автохтони, замикають одне одного в образах, створених окциденталістськими та орієнталістськими упередженнями (Саїд, 2001), і це саме те, що заважає людям бачити один одного як особистостей. Зрештою, Хафід Буазза дуже скептично ставиться до здатності людей сприймати щось, що виходить за межі цього “колективного образу”.

Узагальнити зображений у романі міграційний досвід марокканців у Нідерландах допомагають промовисті цитати, наведені нижче:

1. “Все було не так, як раніше. Змінилися часи, змінилися люди, та й Паравійон змінився з усіма тими прибульцями. Кожна нація принесла власне божевілля”⁴ (Bouazza, 2017, 152). Як бачимо, автор наголошує на тому, що адаптація та інтеграція не є односторонніми процесами: змінюється не лише людина, яка входить у нове суспільство, змінюється й саме суспільство під впливом людей, які приносять з собою свої устої та світоглядні настанови.

2. “Хто приймав душу в Паравійоні, довго не міг повернутися на батьківщину. [...] Жодне серце не може битися в двох місцях одночасно”⁵ (Bouazza, 2017, 108). За цими словами автора – його переконаність у тому, що зазвичай два простори є настільки відмінними, що для мігранта, який адаптується до нового, асимілюється у новому середовищі, вже немає місця у старому, і навпаки.

¹ “Achter de paarse avond en heuvelen brandden de gele lantaarns van Paravion. Zo helverlicht was Paravion dat de sterren onzichtbaar waren.”

² “Over vee en vrouwen valt altijd te onderhandelen.”

³ “Iemand zou moeten uitrekenen hoeveel liters tranen er in de kindertijd worden vergoten.”

⁴ “Dingen waren niet meer zoals vroeger, de tijden veranderden, de mensen, Paravion was veranderd met al die nieuwkomers. Elk volk nam zijn eigen gekte mee.”

⁵ “Wie eenmaal een ziel kreeg in Paravion, kon niet meer voor lange tijd terugkeren naar het vaderland. [...] Geen hart kan kloppen in twee oorden tegelijk.”

3. “Усі з Мореї приїхали сюди, щоб бути серед рівних, щоб акліматизуватися та повільно робити свої перші кроки в новій країні – настільки, наскільки це було можливо”¹ (Bouazza, 2017, 114). Чоловіків, які мігрували в Паравійон, часто можна зустріти в чайній, себто чайному барі. Вони завжди трималися купи, оскільки інтегруватися у нове суспільство було непросто. Корінні паравійонці мали їх за неотесаних. Мова для морейців була надто складною, аби її опанувати. Жінки – привабливими, але надто огидними через свої манери та надмірну розкутість. Паравійон – це давня мрія, яка на практиці стає аж занадто складною. Чоловіки з Мореї не так сумують за землею Мореї, як за своїм колишнім соціальним становищем. У Паравійоні вони позбавлені домінування над жінками, там немає ієрархічного розподілу, до якого вони звикли. Тому вони тримаються купи й у своїй культурі. Як би не намагалися чоловіки, повна інтеграція видається їм неможливою, про що свідчить ще одна цитата з тексту роману: “Він насолоджувався усім у Паравійоні, але не відчував себе його частиною”² (Bouazza, 2017, 138). Чоловіки зберігають зв’язок з Мореєю, а супутникову антену (єдиний пристрій, який був і в Паравійоні, і в Мореї) називають “пуповиною з батьківщиною”. Вони нарікають: “тут так не роблять, тут так не прийнято”³ (Bouazza, 2017, 126), “як можна використовувати аж настільки гортанні звуки – цією жахливою мовою не можна жартувати”⁴ (Bouazza, 2017, 126), і “мені тут не місце, моє тіло тут, а не моя душа”⁵ (Bouazza, 2017, 130).

Одна з центральних сюжетних ліній роману розгортає історію кохання паравійонської жінки Мамет до морейця. В її очах цей доволі грубий, неосвічений чоловік стає справжнім благородним східним принцем. Подумки “вона хотіла одягнути йому на голову тюрбан. По-

руч з ним вона уявляла себе справжньою східною красунею”⁶ (Bouazza, 2017, 132). Мамет не виходить за межі стереотипних уявлень про жителів Мореї, так само і морейський чоловік із символічним іменем Вчитель доволі стереотипно сприймає кохану: “Увійшовши всередину квартири, він побачив барвисті, дико розмальовані стіни її кімнат. Так він і думав. Скрізь кітч: вона жила на справжньому базарі. Для неї він утілював усе, що вона вважала по-справжньому мавританським у своїх мріях про каннабіс чи ЛСД. Очевидно поєднання смердючих пахоців і пластикових кинджалів”⁷ (Bouazza, 2017, 130).

Символічною є кінцівка роману – народження у Мамет та Вчителя спільної дитини, “одна половина якої була біла з молочно-блакитними відтінками, а друга – синьо-чорною”⁸ (Bouazza, 2017, 166). Цей розділений образ немовляти наприкінці твору сугестує власний сумнів марокканського письменника щодо синтезу таких відмінних, культурно та ментально, світів у контексті близького йому самому “мусульмансько-нідерландського” контакту.

Схожі до романних мотиви спостерігаємо у кількох оповіданнях Хафіда Буаззи. У “Ведмеді у шубі” (“Een beer in bontjas”) головного персонажа Білема принизливо називають “печерною людиною”, бо ж він не знає, що робити на нідерландській кухні і вирішує зберігати свої шкарпетки в кухонному ящику. В оповіданні “Аполлієн” (“Apollien”) оповідач емігрує до Нідерландів з мусульманської країни та починає стосунки з нідерландкою Аполлієн – жінкою, яка безмежно зачаровує його своєю красою, але згодом викликає у нього страх через свою відвертість та небажання вивчати його культуру та релігію. Нідерландська дівчина, будучи

⁶ “Zij wilde hem een tulband opzetten. Ze had in hem alle oriëntaalse schoonheden gevonden die zij zocht en misschien had hij ook iets van een imaginaire prins.”

⁷ “Eenmaal binnen zag hij de bont en wild geschilderde muren van haar kamer en de vele draperieën van goedkope stof, elke hoek was gevuld met paraferalia en de geur van wierook maakte hem duizelig. Rozen van kunststof stonden in een vaas, op taboeretten stonden schalen gevuld met plastic sieraden, pauwenveren, overal kitsch: ze woonde in een ware bazaar. Voor haar belichaamde de onderwijzer alles wat zij in haar dromen van cannabis of LSD voor moors aanzag, blijkbaar een combinatie van stinkende wierook en plastic dolken.”

⁸ “één helft was blank en van melkblauwe doorzichtigheid, de andere helft was zwart, blauwig zwart.”

¹ “Iedereen uit Morea kwam hier terecht, om onder gelijken te zijn, te acclimatiseren en langzaam zijn eerste schreden in het nieuwe land te zetten – voorzover die gezet werden.”

² “Hij genoot van dit alles, maar voelde zich er geen onderdeel van.”

³ “Zo doen wij dat hier niet.”

⁴ “Die taal van deze mensen hier,’ zei hij nu, ‘dat is toch geen mensentaal! Het klinkt als het getetter en gekwetter van vogels!’ Hij verwonderde zich erover dat er grapjes in die taal gemaakt konden worden.”

⁵ “Mijn lichaam is hier geboren, niet mijn ziel.”

до нестями закоханою у свого марокканського обранця, вважає, що “бачить себе в його очах”, на що той подумки додає: “*І я також бачив себе в її очах, у спотвореному, деформованому та мізерному ракурсі, з якого вона завжди з самого початку дивилася на мене як іноземця кожного разу, коли я був з нею*” (Bouazza, 2005, 101-102). Окремою сюжетною лінією в оповіданні є історія нідерландського чоловіка з символічним іменем Турок, який піклується про мусульманина, дає йому прихисток у власній оселі. Однак з часом жвавий інтерес до екзотичного гостя перетворюється на роздратованість, далі ненависть, врешті все закінчується тим, що він буквально виганяє свого дивного та грубого гостя з дому (Moenandar, 2014).

Хафід Буазза завжди хотів, щоб читачі пізнали його саме як автора твору і не пов’язували з етнічною приналежністю. Він виступав за автономію людської особистості й проти статусу за етнічним походженням. Для Буаззи мова – це єдина країна, де, як він стверджував, він почувається, як удома. Письменник пов’язаний не з конкретною землею, а зі світом, який він створює словами. Точніше, він відчуває себе вдома, створюючи цей світ. “*У літературі важлива мова, а не культура. Культура – це частина літератури, так. Але література потребує своєї автономії*” (Louwerse, 2007, 93).

То чи є роман “Паравійон” бодай частково автобіографічним, а якщо ні, то чому Буазза так мрійливо відгукується у ньому про Марокко, чому в останньому розділі демонструє тугу за домом, але при цьому заперечує свій зв’язок з Марокко та називає себе нідерландцем у реальному житті? Це пояснюємо парадоксальністю мислення письменника й проблемою самоідентифікації автора. Існує ідентичність, яка була “нав’язана” Хафіду Буаззі: ідентичність мігранта, марокканського нідерландця, “Іншого”. Це свого роду публічна ідентичність. Про іншу він говорив таке в інтерв’ю нідерландському виданню: “*Я дуже зневажаю кожного, хто питає мене, чи почувуюся я “більш марокканцем, ніж нідерландцем, чи навпаки”. Всі, хто називає мене “будівником місточків з Марокко”, знайте – я не архітектор*” (Louwerse, 2007, 52). Хафід Буазза писав про Марокко, мав марокканське ім’я, все життя його сприймали як письменника-емігранта. Він прожив життя самотника і, піддавшись насолодам “вільних”

Нідерландів, занепастив своє життя наркозалежністю. Тому чи не були такі гучні фрази в інтерв’ю лише спробою завуалювати невдалі спроби повної інтеграції в нідерландське суспільство, яке все ж таврувало його як мігранта, і чи не був цей так мрійливо витворений образ Марокко – почасти власним сумом за корінням, як і тим, ким він міг бути, – питання, на які читач сам відшукує відповіді.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У романі “Паравійон” Хафід Буазза звертається до так званого “мусульмансько-нідерландського питання”, використовуючи низку художніх прийомів. Зокрема, це прийом “міражу” та іронічна екзотифікація й стереотипізація двох світів. І Морея, і Паравійон постають у тексті як ідеалізовані, але водночас недосяжні простори. Їхні межі нечіткі: обидві країни змальовуються як примарні місця на горизонті, що лишаються поза досяжністю для багатьох персонажів, чи то через невдачу дістатися Паравійону, чи повернутися назад у Морею. Проте у романі кордони є передусім ментальними. Персонажі застрягли в дихотомії “Схід” і “Захід”, живучи у світі ілюзій, де сприймають одне одного крізь призму стереотипів, які підсилюються екзотифікацією обох світів. Роман фіксує стратегії обопільного зінакшування алохтонів та автохтонів, що ускладнює взаєморозуміння. Кордони у творі всюдисущі й символізують непереборну межу між “своїм” і “чужим”. Хафід Буазза використовує “оптичну ілюзію” та “міраж” і як художні засоби, і як концептуальну проблему. Він підкреслює, що “мусульмани” та “нідерландці” – як і всі інші алохтони та автохтони – часто сприймають одне одного через обмежувальні образи, породжені орієнталістськими та окциденталістськими упередженнями, які заважають бачити індивідуальність кожної людини.

Запропонована тема дослідження є лише одним з аспектів літературознавчих розвідок у просторі міграційної літератури і не претендує на вичерпність поставленої проблеми, а лише окреслює **перспективність** проведення подальших досліджень, зокрема вивчення інших прозових творів Хафіда Буаззи та аналізу художніх текстів сучасників автора для розуміння того, чи була висловлена Хафідом Буаззою теза сутолосною іншим нідерландським письменникам із досвідом міграції.

ЛІТЕРАТУРА

- Саїд, Е. (2001). *Орієнталізм. Основи*.
- Bhabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. Routledge Classics.
- Bouazza, H. (2005). *De voeten van Abdullah*. Prometheus.
- Bouazza, H. (2017). *Paravion*. Prometheus.
- Louwerse, H. (2007). Homeless Entertainment: On Hafid Bouazza's Literary Writing. *Cultural Identity Studies*, 5. Peter Lang AG.
- Minnaard, L. (2008). *New Germans, New Dutch: Literary Interventions*. Amsterdam University Press.
- Moenandar, S.J. (2014). *Depraved Borderlands: Encounters with Muslims in Dutch Literature and the Public Debate*. Peter Lang AG.
- Prandoni, M. (2016). De taxichauffeur en de karrenman. Contacten en confrontaties van culturele identiteiten in het werk van Abdelkader Benali en Hafid Bouazza. *Lage Landen Studies. Een ladder tegen de windroos. Nederlands tussen Noord- en Zuid-Europa. Contacten, confrontaties en bemiddelaars*, 7, 43–58.

REFERENCES

- Said, E. (2001) *Orientalism*. Osnovy.
- Bhabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. Routledge Classics.
- Bouazza, H. (2005). *De voeten van Abdullah*. Prometheus.
- Bouazza, H. (2017). *Paravion*. Prometheus.
- Louwerse, H. (2007). Homeless Entertainment: On Hafid Bouazza's Literary Writing. *Cultural Identity Studies*, 5. Peter Lang AG.
- Minnaard, L. (2008). *New Germans, New Dutch: Literary Interventions*. Amsterdam University Press.
- Moenandar, S.J. (2014). *Depraved Borderlands: Encounters with Muslims in Dutch Literature and the Public Debate*. Peter Lang AG.
- Prandoni, M. (2016). De taxichauffeur en de karrenman. Contacten en confrontaties van culturele identiteiten in het werk van Abdelkader Benali en Hafid Bouazza. *Lage Landen Studies. Een ladder tegen de windroos. Nederlands tussen Noord- en Zuid-Europa. Contacten, confrontaties en bemiddelaars*, 7, 43–58.